

יצא מכלל האחד ואל השני עדיין לא בא

רה"י הרב משה אדלר

הקדמה

אנו רגילים לראות את הגדרות חז"ל ופוסקי ההלכה כדבר ברור ומוחלט. כך לדוגמה גר הוא מי שמל וטבל וקיבל עליו עול מצוות. מל ולא טבל, או מל וטבל ולא קיבל עול מצוות עדיין אינו יהודי אלא גוי. כלומר כדי להיכנס לגדר יהודי יש לעבור את כל שלושת השלבים של הגיור, וכל עוד לא עבר את כולם הרי הוא גוי גמור.

עבד כנעני יצא מכלל נכרי ולכלל ישראל לא בא

אולם מצינו בתלמוד בכמה מקומות "מצב ביניים", כסנהדרין (נ"ח ע"ב):

אמר רב חסדא: עבד [כנעני] מותר באמו, ומותר בבתו. **יצא מכלל נכרי ולכלל ישראל לא בא.**

"יצא מכלל נכרי" כלומר שאין לו קורבה עם הנכרי, דכקטן שנולד דמי, ולכן מותר באמו ובבתו. "ולכלל ישראל לא בא" - דלגזר ליה עליה משום דשמא יאמרו באין מקדושה חמורה לקדושה קלה" (רש"י שם). משמע מדברי רש"י שרב חסדא דיבר בעבד שנולד בגוינותו, **שהיה בתחילה גוי ואחר כך נעשה עבד.**¹

גר שנכנס לקהל ישראל נחשב כקטן שנולד, ומדין תורה מותר לישא את אמו או בתו שנתגיירו אבל אסרו חכמים שלא יאמרו באנו מקדושה חמורה לקדושה קלה (רמב"ם איסורי ביאה פי"ד הי"א-ה"ב). חידושו של רב חסדא, שנפסק להלכה, הוא שבנכרי שעובר גיור כדי להיות עבד כנעני (רמב"ם שם פי"ב הי"א-ה"ב; הלכות עבדים פי"ח הי"ב) לא גזרו חכמים שיאסר בקרביו הנוכריים, שהרי לא נכנס לגמרי לכלל ישראל, והשאירוהו בדין תורה שמותר באמו או בבתו הנוכריים.²

דברי רב חסדא חדשניים ושונים מהתפיסה הפשוטה, שיש הגדרת גוי, הגדרת יהודי (שנולד לאם יהודייה או שמל וטבל וקיבל עול מצוות) והגדרה שלישית של 'עבד כנעני' - שטבל

¹ המנחת חינוך (בראשית א, יט) מדייק מלשון רש"י שהעמיד דווקא בגוי שערב טבילה לעבדות ולא בנוולד לשפחה כנענית, שמשמע שאם נולד עבד, נאסר באמו ובאחותו, **דכיון דעבד חייב במצות כאשה, ממילא דאסור נמי בעריות כאשה, וכל ההיתר דרב חסדא הוא רק בקרובים שהיו לו בגיותו, ומשום דהוי כקטן שנולד דמי, ולא גזרין משום שמא יאמרו, כיון דלכלל ישראל לא בא.** אמנם לרי"ז (קונטרס הראיות, סנהדרין נ"ח ע"ב) מדובר גם בנוולד כעבד, שהרי אין לו יחוס כלל, ולכן מותר אפילו בבתו שהוליד לאחר שטבל לשם עבדות, שאינה קרויה בתו, וכן מותר באמו השפחה שילדתו בעבדות.
² חידושי הר"ן, יד רמ"ה ומאירי בסנהדרין נ"ח ע"ב.

לשם עבדות וחייב במצוות כאשה. רב חסדא הבין שעבד כנעני מוגדר כ"מצב ביניים" בין היהודי לגוי: יצא מכלל גוי ולכלל ישראל לא הגיע.

הלכה דומה נאמרה על ידי הגאונים (תשובות הגאונים - הרכבי סימן תלא³) לעניין שמירת השבת. הלכה פסוקה ש"נכרי ששבת חייב מיתה"⁴. אולם גוי שמל וטבל לשם עבדות יצא מכלל נכרי ומותר לשבות בשבת, אך 'לכלל ישראל לא בא' - שאין העבד עצמו מחויב בשביתה, רק רבו הישראלי מצווה להשביתו ממלאכה כמו שמצווה להשבית את בהמתו:

כך ראינו ששמירת עבדים לשבת דבר שאינו בידנו ואין עלינו אלא לתת להם נפישה ומנוחה ולהודיעם כבוד שבת. ואם משמרין מוטב, ואם לאו הרי אנו פטורין, וכבהמה אנו עושין להם בלבד, ומשמרין אותן בבתנו מן המלאכה כדרך שפירשתם שאתם עושין לשפחות הללו

הנפקא מינה האם עבד פטור ממצוות כאישה או שמעולם לא התחייב, כבן נח.⁵
יש מהגאונים שלמדו שהעבד חייב לשמור שבת כיהודי גמור.⁶

פלגס יצא מכלל 'כבש' ולכלל איל לא נכנס

אמנם מצאנו בכמה מקומות בספרות התנאים מצב ביניים, כאשר הגדרת דבר מה יצאה מכלל הגדרת האחד ולכלל השני לא הגיעה, אך בכל המקומות מדובר במצב בו ההגדרות לא חופפות, ויש ביניהם ישטח אפור' לא ברור ולא מוגדר. כדוגמת ה'פלגס', שיצא מהגדרת 'כבש' אך לא הגיע להגדרת 'איל'⁷ כך כותב הרמב"ם (מעשה הקורבנות פ"א הי"ד):

כל מקום שנאמר בתורה כבש או כבשה או כבשים הרי אלו בני שנה, וכל מקום שנאמר איל או אילים הם הזכרים בני שנתים, ומאימתי יקרא איל משיכנס בשנה

³ וכן מופיע בתשובות הגאונים - גאוני מזרח ומערב מט; תשובות הגאונים שערי צדק חלק ג שער ו, ט.
⁴ דברי ריש לקיש בבלי סנהדרין נ"ח ע"ב, רמב"ם הלכות מלכים פ"י הי"ט.

⁵ כך דעת הצנפנת פענח נתיינא, הלכות עבודה זרה פ"ד הי"ד: "אבל גבי עבד שעל ידי המילה נעשה עבד... יצא מכלל כו' ולכלל ישראל לא בא, ר"ל דבשאר מצוות דפטור הוא בגדר כמו בן נח ולא כמו אשה שפטרנה התורה וזהו גופא דין".

⁶ תשובות הגאונים, שערי תשובה רכט: "רב מתתיה ז"ל: ושאלתם בשבת מהו שיאמר אדם לעבדו לקוט לנו תאנים וענבי להביא בער' שרי או לא? כך ראינו שאסור לאדם לומר לעבדו כך **שעבדו חייב לשמור שבת כמותו** וכן לא יעשה שום מלאכה דהא כתיב למען ינוח עבדך ואמתך כמוך וכתוב לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ועבדו **חייב לשמור שבת כמותו** וכן ביום טוב". וכהאי גוונא בתשובות רב נטרונאי גאון - ברודי (אופק) אורח חיים צו: "אסור לאדם לומר לעבדו כך, שעבדו חייב לשמור שבת כמותו".

⁷ **פלגס יצא מכלל כבש, ולכלל איל לא בא**, רש"י פסחים מ"ז ע"ב. פלגס. לשון פלג. כלומר ממוצע בין זה לזה, יצא מכלל כבש ולכלל איל לא בא. רבי עובדיה מברטנורא.

שנייה אחד ושלישים יום, אבל ביום שלשים אינו כשר לא לכבש ולא לאיל והוא הנקרא פלגס.

מקור הרמב"ם במשנה (פרה פ"א מ"ג):

כבשים בני שנה ואילים בני שתיים, וכולם מיום ליום. בן שלשה עשר חדש אינו כשר לא לאיל ולא לכבש, רבי טרפון קורוהו פלגס,⁸ בן עזאי קורוהו נוקד, רבי ישמעאל קורוהו פרכדיגמא?⁹... בן י"ג חדש ויום אחד הרי זה איל.

בפשט לא נחלקו כל התנאים במשנה אלא ב'שם', ונפקא מינה לנדירים שהולכין בהם אחר לשון בני אדם.¹⁰ אמנם יש הסוברים שנחלקו האם 'פלגס' נקרא בריה בפני עצמה או לאו.¹¹ 'פלגס' הוא מצב ביניים שאינו מוגדר בהגדרת 'כבש' או 'איל'. חידושו של רב חסדא ששאל את צורת הניסוח והחשיבה למקום בו אין כלל מצב ביניים מוכרח, שהרי אפשר היה להחשיב עבד כנעני כיהודי שחייב במצוות כאישה. לא היה כל צורך להעמיד את העבד הכנעני כמצב ביניים שאינו מוגדר כיהודי או גוי.

ציהוב כנפי היונים, יצאו מכלל יונה ואל תור לא נכנסו

דוגמא נוספת למצב ביניים ביונים ותורים שהזחיבו, שפסולים להבאה למקדש, שיצאו מכלל קטנים ולכלל גדולים לא באו (רמב"ם הלכות איסורי מזבח פ"ג ה"ב):

תורים קטנים פסולין ובני יונה גדולים פסולין שנאמר מן התורים או מן בני היונה, תחלת הציהוב בזה ובוה פסול, ועד מתי יהיו בני יונה כשרים? כל זמן שעוקר כנף ומתמלא מקום עיקרו דם והתורים כשרים משיזהבו.

⁸ "פירוש בינוני שאינו לא איל ולא כבש כדכתיב (יחזקאל מה, טו) ושה אחת מן [הצאן מן] המאתים ממשקה ישראל וגרסינן (יומא ל"ד ע"ב) שה אחד מן המיוחד שבעדרו מן הצאן ולא מן הפלגס שפיי פלג כלומר ששמו צאן ולא כבש". רב האי גאון על המשנה.

⁹ רב האי גאון פרה א, ג: "פרכדיגמא. פירוש לשון יוני מטבע דינר של זהב שנפסל במלך חדש משל אי שאול היה לו מטבע בא דוד והטביע מטבע אי' ופסל של שאול שמו הוא פרכדיגמא והוא בינוני וכן עד שהיה כבשו) ושה היה יוצא מכלל כבש ולכלל איל לא בא הוא פרכדיגמא".

¹⁰ משנה אחרונה על המשנה.

¹¹ פשט המשנה, דברי רב האי גאון והרמב"ם שפלגס הוא בריה בפני עצמה. אולם הגר"א (שם, אליהו רבא) מסביר שרבי טרפון הסתפק אם נחשב כאיל או כבש. לדבריו לרבי ישמעאל פסול לגמרי להקרבה (שנחשב כבריה בפני עצמה). וכדברי רבי יוחנן בחולין כ"ג ע"א-ע"ב: "בעי רבי זירא: האומר הרי עלי עולה בהמה, מן האיל או מן הכבש והביא פלגס, מהו? אליבא דרבי יוחנן לא תבעי לך, דאמר בריה הוי, דתנן: הקריבו, מביא עליו נסכי איל ואין עולה לו מזבחו, ואמר ר' יוחנן: או לאיל - לרבות את הפלגס. כי תבעי לך - אליבא דרב פדא...".

מקור הרמב"ם במשנה ובגמרא (חולין כ"ב ע"א-ע"ב):

מתניתין. כשר בתורין - פסול בבני יונה, כשר בבני יונה - פסול בתורין, תחלת הציהוב - בזה ובזה פסול.

ובברייתא המובאת שם:

ת"ר: יכול יהו כל התורים וכל בני היונה כשרים? תלמוד לומר: מן התורים - ולא כל התורים, מן בני היונה - ולא כל בני יונה, פרט לתחילת הציהוב שבזה ושבזה שפסול. מאימתי התורים כשרים? **משיזהיבו**. מאימתי בני יונה פסולין? **משיצהיבו**...

בעי רבי זירא: האומר הרי עלי עולה מן התורים או מן בני היונה, והביא תחלת הציהוב שבזה ושבזה, מהו? ספיקא הוי ונפיק, או דילמא בריה הוי ולא נפיק? אמר רבא, תא שמע: פרט לתחילת הציהוב שבזה ושבזה שפסול; אי אמרת בשלמא בריה הוי - שפיר, אלא אי אמרת ספיקא הוי, איצטריך קרא למעוטי ספיקא?

רש"י מסביר את שאלת רבי זירא:

תחלת הציהוב - כשמתחילין לצהב כנפים שסביבות צוארם פסולים בזה ובזה, **דיצאו מכלל קטנים ונפסלו מבני יונה, ולכלל גדולים לא באו שיוכשרו בתורים**. משיזהיבו - שיהא כנפי גופן גדולים ואדומים ומזהיבים כזהב.

גם כאן ההגדרה ליונים שהצהיבו אינה נכללת בהגדרת יונים (קטנות) או תורים (יונים גדולים), ולכן נאמר עליהם יצאו מכלל יונים אך לא באו לכלל תורים.¹²

שאור יצא מכלל מצה אך לא בא לכלל חמץ

כך מצאנו (חולין כ"ג ע"ב) ב'שאור' שיצא מכלל מצה אך לא בא לכלל חמץ:

בעי רבי זירא: האומר הרי עלי לחמי תודה מן החמץ או מן המצה והביא שיאור, מהו?... ספיקא הויא ונפיק ממה נפשך, או דלמא בריה [בפני עצמה] הוא ולא נפיק?... תיקו.

ומסביר רש"י (שם ד"ה 'שאור'): "שיצא מכלל מצה ולכלל חמץ לא בא".

¹² לשון רש"י, תוספות ר"ד מהדורא בתרא חולין כ"ב ע"ב.

נולד בן שמונה, יצא מכלל מת ולכלל חי לא נכנס

ביטוי מעין זה מצאנו בנולד לשמונה חדשים (שבת קל"ה ע"א):

דתנו רבנן: בן שבעה מחללין עליו את השבת [למולו ביום השמיני], **ובן שמונה אין מחללין עליו את השבת** [למולו בשמיני]. ספק בן שבעה ספק בן שמונה - אין מחללין עליו את השבת. **בן שמונה הרי הוא כאבן, ואסור לטלטלו**. אבל אמו שוחה ומניקתו מפני הסכנה¹³.

הראשונים מסבירים שבן שמונה אין מחללין עליו את השבת "שהרי כמת הוא"¹⁴. אבל בתוספתא (שבת טו, ה-ז) לשון אחרת:

בן שבעה דוחין עליו את השבת, בן שמונה אין דוחין עליו את השבת. ספק בן שבעה ספק בן שמונה אין דוחין עליו את השבת. **בן שמונה הרי הוא כאבן** ואין מטלטלין אותו אבל אמו שוחה עליו ומניקתו.

אין [הנולד לשמונה חודשים] גורר טומאה מן המת לא באדם ולא בכלים, אין מטמא לא בזיבה ולא בצרעת, אין זוקק לייבום ואין פוטר מן הייבום, ואינו מאכיל בתרומה [ואין] פוסל בתרומה, ואינו נוחר ואינו מנחיל, פרש ממנו אבר הרי הוא כאבר מן החי, ובשר הרי הוא כבשר מן החי. **זה הכלל כל זמן שהוא חי - אינו לא כחי ולא כמת**, מת - הרי הוא כמת לכל דבר.

מחבר התוספתא לא ראה את הגדרת הנולד לשמונה חודשים כמת אלא לכאורה כנולד שיצא מכלל המתים אך לא נכנס לכלל החיים.¹⁵

¹³ סכנה=צער שלה. חדושי הריטב"א (שם): "ולאו דוקא סכנת נפשות דאם כן מאי איריא שוחה אפילו להגביהו ולהניקו מותר, אלא משום צערא שיש לה צער מחלב דדיה, ובמקום צערא שרו רבנן, כדאמרין התם גונח יונק חלב בשבת מ"ט מפרק כלאחר יד ובמקום צערא לא גזרו רבנן, ודוקא מפני סכנת אמו אבל מפני סכנתו לא דהוא הוי כאבן".

¹⁴ לשון רש"י, שבת קל"ה ע"א. אמנם (רמב"ם הלכות מילה פ"א ה"ג): "מי שנולד בחדש השמיני, אם היה שלם בשעריו ובצפרניו הרי זה ולד שלם ובן שבעה הוא אלא שנשתהה ומותר לטלטלו בשבת ואינו כאבן ומלין אותו בשבת, אבל אם נולד ושעריו לקוי ואין צפרניו שלימין כברייתן הרי זה בן שמונה ודאי שלא היה ראוי להולד אלא בתשעה ויצא קודם שיגמר, ולפיכך הוא חשוב כאבן ואסור לטלטלו בשבת, ואעפ"כ אם שעה שלשים יום הרי הוא ולד של קיימא, והרי הוא כשאר הנולדין לכל דבר, שכל ששהה שלשים יום באדם אינו נפלי". כיום נוהגים כדברי ר"י בתוספות שם: "בן שמונה הרי הוא כאבן ואסור לטלטלו - נראה לר"י דעכשיו מותר לטלטל כל תינוקות שאין אנו בקיאין וכולם כמו ספק בן ח' ספק בן ט' ופעמים שהאשה מתעברת סמוך לטבילתה ופעמים שאינה מתעברת ומותר למולו בשבת ממ"נ כדאמרין לקמן אפילו הוא בן שמונה ודאי כגון שלא בא על אשתו אלא פעם אחת ופירש וילדה לסוף ח' אפילו הכי נראה לר"י דמותר לטלטלו ולמולו בשבת אם אין ריעותא בשעריו ובציפרניו כדאמר בפרק הערל דאמרין האי בר שבעה הוא ואישתהווי אישתהי".

¹⁵ כך הבין גם הרב יוסף ענגיל, בגליוני הש"ס, סנהדרין נ"ח ע"ב.

כביטוי לשוני, תקופת התנאים

יש שצורת לשון זו משמשת רק כביטוי לשוני, כנזיר שנזר שתי נזירות, שנטמא לפני שסיים את נזירותו הראשונה, יצא מכלל הראשונה ולכלל השניה לא בא (תוספתא נזיר ד, יא):

מי שנזר שתי נזירות, מנה ראשונה ולא הביא קרבנותיו, אסור לגלח ולשתות יין וליטמא למתים.

ניטמא עד שלא גילח, ר' ליעזר אומר צריך להביא קרבן טומאה ר' יוסה אומר אין צריך, מפני **שיצא מכלל ראשונה ולכלל השנייה לא בא**.

בהמה המפרכסת, יצאה מכלל חיה ולכלל מתה לא נכנסה

צורת חשיבה דומה לזו של רב חסדא הבבלי מצאנו בדברי חזקיה הארץ-ישראלי¹⁶ בבהמה שנשחטה אך עדיין מפרכסת (חולין קכ"א ע"ב):

והא איתמר, שחט בה [בבהמה טמאה] שנים או רוב שנים ועדיין היא מפרכסת: חזקיה אמר: אינה לאברים [אין בן נח מוזהר עליה משום אבר מן החי. רש"י], ר' יוחנן אמר: ישנה לאברים. חזקיה אמר אינה לאברים - מתה היא. רבי יוחנן אמר ישנה לאברים - לאו מתה היא.

אמר ליה: **יצתה מכלל חיה, ולכלל מתה לא באת**.

ומסביר רש"י "מודה חזקיה דאינה מטמאה כנבילה, ואף על פי שמותרת לבני נח, **דיצאה מכלל חיה ולכלל מתה לא באת**, ובטומאת נבלות כתיב וכי ימות". לדעת חזקיה המפרכסת יצאה מכלל חיה לעניין שאין עליה איסור אבר מן החי, ולכלל מתה לא באה לכך שאין בה טומאת נבלות, שבטומאת נבלות כתיב "כי ימות" - דווקא אחר מיתה.¹⁷

קמח יצא מכלל פרי ולכלל דרך אכילתו לא בא

בתקופת הראשונים מצאנו רק שימוש מועט בתבנית חשיבה זו. כדוגמת מחלוקת האמוראים מה מברכים באכילת קמח (ברכות ל"ו ע"א):

¹⁶ היות והמשא ומתן בגמרא בין רבי יוחנן לחזקיה, והם מתייחסים זה לזה, כנראה מדובר בחזקיה האמורא הארץ-ישראלי מהדור הראשון, רבו של רבי יוחנן, ולא בחזקיה נכדו של רב, האמורא הבבלי בדור השני-שלישי, בתקופתו של רב חסדא עצמו.

¹⁷ האחרונים נחלקו האם מחלוקת חזקיה ורבי יוחנן לגבי איסור אבר מהחי במפרכסת רק מחמת השחיטה, אך אם היא מפרכסת מחמת נחירה או שחיטה שאינה גמורה לכולי עלמא איכא איסור אבר מהחי, או שנחלקו במציאות מפרכסת לגבי איסור אבר מהחי, שלפי חזקיה המציאות של המפרכסת שהיא יצאת מכלל חיה, ולכן אין איסור. החזון איש (טהרות א, ח) נקט שהם נחלקו בכל אופן, אך הרש"ש דייק מרש"י שהם נחלקו דווקא בשחיטה כשרה, וכן נקט בתוספות רעק"א (טהרות א, ג).

קמחא דחיטי, רב יהודה אמר: בורא פרי האדמה; ורב נחמן אמר: שהכל נהיה בדברו.

אמר ליה רבא לרב נחמן: לא תפלוג עליה דרב יהודה, דרבי יוחנן ושמואל קיימי כוותיה, דאמר רב יהודה אמר שמואל, וכן אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: שמן זית - מברכין עליו בורא פרי העץ; אלמא: אף על גב דאשתני - במלתיה קאי; הא נמי, אף על גב דאשתני - במלתיה קאי.
מי דמי? **התם - לית ליה עלויא אחרינא, הכא - אית ליה עלויא אחרינא בפת.**

מסביר רש"י (שם): "הכא אית ליה עלויא אחרינא - הלכך: **יצא מכלל פרי, ולכלל דרך אכילתו לא בא**, אבל השמן מיד בא בשנויו לכלל דרך אכילתו, ועיקר הפרי לכך נטעוהו - הלכך פרי הוא".

התלמוד מסביר שאי אפשר ללמוד מאכילת זית ושמן זית שברכת שניהם 'בורא פרי העץ', לחיטה (שברכתה 'בורא פרי האדמה') ולקמח (שברכתה לרב נחמן 'שהכל נהיה בדברו'), שהרי הקמח יצא מכלל פרי (חגיטא) אך לכלל דרך אכילתו לא בא (לחם)".
רש"י משתמש כאן בצורת החשיבה של רב חסדא, המגדיר מצב ביניים שאינו הראשון אך גם לא השני.

סנדל שנפסקה רצועתו, יצא מכלל סנדל ולתשמיש אחר לא הגיע

גם הריטב"א משתמש בהגדרה דומה לעניין טלטול מנעל וסנדל בשבת. תוך כדי הסוגיה (שבת קי"ב ע"א) מביאה הגמרא שני מקרים בו נפסקה רצועת הסנדל:

רבי ירמיה הוה קאזיל בתריה דרבי אבהו בכרמלית, איפסיק רצועה דסנדליה, אמר ליה: מאי ניבעד לה? אמר ליה: שקול גמי לח דחזי למאכל בהמה, וכרוך עילויה.

אביי הוה קאי קמיה דרב יוסף, איפסיק ליה רצועה, אמר ליה: מאי איעביד ליה? אמר ליה: שבקיה.
מאי שנא מדרבי ירמיה?
התם לא מינטר, הכא מינטר.

חילוק הגמרא הוא שאצל רבי ירמיה מדובר היה בכרמלית, מקום שאם ישאיר את הסנדל יקחו אותו (לא מינטר) לכן התיר לו לכרוך גמי ולהמשיך ללכת עם הסנדל, אך אביי היה במקום ישוב (מינטר).¹⁸

¹⁸ וכן נפסק להלכה: רמב"ם הלכות שבת פ"י ה"ד; שולחן ערוך אורח חיים שח, טו.

הריטב"א במקום מקשה, שהרי סנדל גם ללא הרצועות ראוי לעשות עימו דברים שונים ואינו צריך להיחשב כמוקצה, ומדוע שיהא אסור לטלטלו:

ואיכא למידק וכי [מינטר] אמאי אסור לטלטלה, שהרי הוא ראוי עדיין לכסות בו הכלי ולסמוך בו כרעי המטה, וקיי"ל כרבי שמעון דאמר דכל הכלים שנשברו בשבת מותרים לטלטל אם עושים מעין המלאכה... **ותירץ הראב"ד** ז"ל דשאני הכא דסנדל זה כיון שעשוי לתקנו ולנועלו למחר כבתחלה לא מבטיל ליה ממלאכתו לכסות בו כלי ולסמוך בו כרעי המטה, ולפיכך אין לו דין [כלי] שנשבר דעלמא דמייחד ליה ממלאכתו הראשונה לאידך מלאכה, וכיון שדעתו על סנדל זה למלאכתו הראשונה והוא אינו ראוי לה עכשיו הוה ליה [מוקצה] ואינו בר טלטול, **כי יצא מכלל סנדל ולכלל כלי תשמיש אחר לא בא**, ודוקא כשנפסק בחצר דמינטר ליה, אבל כשנפסק בכרמלית דלא מינטר ליה דעתו עליו ליטלו כמות שהוא על ידי הדחק עד שיגיע לחצר ולא יצא מכלל סנדל, ולפיכך מותר.

הריטב"א משתמש בביטוי "יצא מכלל סנדל ולכלל כלי תשמיש אחר לא בא" כדי להסביר את הראב"ד. סנדל שנקרעה רצועתו אמנם יכול להשתמש בו לשימושים נוספים, אך היות ואינו מוציא מדעתו את הסנדל משימוש הראשון, לא נכנס לגדר שימוש אחר, ולשימוש הראשון לא יכול להשתמש בו היות ונקרע.

יש להעיר שהרשב"א המביא גם הוא את הראב"ד אינו משתמש בלשון זו.¹⁹ מסתבר שהריטב"א הוא זה שהכניס תבנית לשון זו בדברי הראב"ד.

כביטוי לשוני, תקופת הראשונים

גם בתקופת הראשונים מצאנו שימוש בתבנית חשיבה זו כצורת ביטוי, כמהר"ם מרוטנבורג "קרוב לאונס וקרוב לפשיעה, יצא מכלל פשיעה ולכלל אונס גמור לא בא",²⁰ וכרמ"ע מפאנו

¹⁹ הרשב"א בחידושו (שם) מביא שני תירוצים של הראב"ד (אפשר דרב יוסף סבירא ליה כרב יהודה האוסר טלטול כלים בשבת): "ועוד תירץ הראב"ד ז"ל דרב יוסף ורבי יוחנן [נ"א: ר' אבהו] סבירא להו כר' יהודה דוקא בסנדל שנפסקה אחת מאזניו דלא מבטיל ליה איניש ממלאכתו בהכי לחודיה לכסויי ביה מנא או לסמוך בו כרעי המטה, אלא דעתיה לתקוניה ולא הדוריה למלאכתו, הלכך כיון דלא חזי ליה לנועלה לכולה שבת מוקצה הוא ומשום הכי אמר ליה רב יוסף שבקיה דלאו מנא הוא". יש לציין שבראשונים מובאים פירושים נוספים, כרבנו חננאל המסביר שבשני המקרים מוקצה הוא, אלא שבכרמלית דלא מינטר התירו לטלטלו פחות פחות מדי אמות, כשם שמצינו לענין כיס מעות ותפילין, ודלא כראשונים שנקטו שהתירו דוקא הפסד מרובה ולא הפסד מועט, או ספר המאורות בשם הרב אשר דעל ידי גמי הוי טלטול כלאחר יד, ובכרמלית משום פסידא שרינן ליה, או בשם הר"ש בן אברהם, דשברי כלים ניטלין בשבת כשעושין מעין מלאכתן, היינו כדבעי להו לצורך, אבל לשומרן שלא יגנבו אסור לטלטלן. הכסף משנה (שבת פרק י, ד) מביא בשם הרמ"ך דבחצר אסרו דילמא מבטל ליה הגמי והוי קשר של קיימא.

²⁰ תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו סימן פו.

(שו"ת סימן קכג): "דבשר בחלב יצא מכלל חתיכה אחת ולכלל שתי חתיכות לא בא", אך אין במקרים אלו הגדרה חדשה של מצב ביניים כחידושו של רב חסדא.

גר שמל ולא טבל יצא מכלל נכרי ולכלל ישראל לא הגיע

למיטב ידיעתי רק שני אחרונים מהמאה ה-16 משתמשים בתבנית זו: הרדב"ז (שו"ת, חלק ג סימן תעט/תתקיז) משתמש בצורת חשיבה זו בחידושו שגר שמל אך לא טבל, שיצא מתורת נכרי לעניינים מסוימים אך לא נכנס עדיין לתורת ישראל:

שאלת דמעשה בגר שמל וחלה ושהה ימים ולא טבל ונגע ביין אם אסרו, וכן אם מזמנין עליו או מצטרף לעשרה, ואם קדש אשה אי חיישינן לקדושו **אם הוא עדיין בלתי ישראל או ישראל לכל דבריו**:

תשובה מעשה בא לפני ר"י ז"ל כיוצא בזה והתיר את היין אפי" בשתייה, ואזיל לשיטתיה דגר תושב מגעו מותר בשתייה וכ"ש גר שמל וקבל עליו מצות. ועוד ראייה... ותו בשל סופרים הלך אחר המיקל בסתם יינם בשתייה וה"ה במגען... והר"ן ז"ל דחה ראיות הללו וכתב דליכא לדמויי מל ולא טבל לגר תושב משום דגר תושב מקבל מהשתא, וגר אינו מקבל אלא לאחר טבילה:

ואני אומר דעדיף טפי מל ולא טבל מגר תושב מכמה טעמי: חדא דגר תושב לא קבל שום מצוה ממצות ישראל וזה קבל עליו מקצת מצות קלות וחמורות. ומ"ש הר"ן ז"ל שאינו מקבל אלא לאחר טבילה ליתא, דנהי דלא מיענש עליהו אלא עד לאחר טבילה אבל מהשתא קבלינהו עליה. ותו דגר תושב לא מל **זה כבר מל ויצא מטומאת העכו"ם**. ותו דגר תושב לא קבל עליו דת ישראל וזה כבר קבל עליו להיות כמונו אלא שנאנס ולא היה יכול לגמור הדבר. ומכל הני טעמי אני אומר דאפילו למאן דאית ליה גר תושב אוסר היין במגעו מודה הוא בגר שמל ולא טבל... ולענין להצטרף לכל דבר שבקדושה ולענין אי חיישינן לקידושו הדבר ברור שאינו כישאל לשום דבר דקיילין מל ולא טבל כאלו לא מל. **אלא שיצא מכלל עכו"ם** שמצוה להחיותו ואין מגעו ביין טמא **ולכלל ישראל לא בא** עד שיטבול ודברים ברורים הם.

הר"ן הבין בעליל שאין הגדרת ביניים: רק גר שעבר את כל השלבים (קבלת מצוות, מילה וטבילה) נכנס לגדר ישראל. לעומתו הרדב"ז רואה באדם שקבל מצוות ומל כיצא מכלל גוי (שמצווה להחיותו, ושמגעו ביין לא אוסר מעיקרא דדינא) למרות שלכלל ישראל לא בא.²¹

²¹ הבבלי ביבמות (מ"ו ע"א) מביא ברייתא בה נחלקו תנאים בענין: "ית"ר: גר שמל ולא טבל - ר"א אומר: הרי זה גר, שכן מצינו באבותינו, שמלו ולא טבלו; טבל ולא מל - ר' יהושע אומר: הרי זה גר, שכן

הרב יוסף ענגיל מוסיף נופך לסברה זו (גיליוני השי"ס, יבמות מ"ו ע"א), שמילה מוציאה מטומאת הגוי בעוד שהמילה מכניסה לקדושת ישראל. אדם שמל ולא טבל הרי הוא במצב ביניים-ממוצע. תוך דבריו הוא מסביר את סברת רב חסדא בעבד כנעני:

מילה וטבילה דגר לכל אחד פעולה אחרת, **כי הגירות יש בו ב' דברים הסרת עניין הכותיות וקבלת עניין הישראליות, ע' סנהדרין נ"ח ב' יצא מכלל עכו"ם ולכלל ישראל לא בא**, הרי דיש מיצוע לב' הדברים האלו. **ופשוט מסברא ג"כ דלא כל מי שאינו עכו"ם הוא ישראל ממילא ובהכרח, ואדם הנברא עפ"י ספר יצירה איננו לא עכו"ם ולא ישראל.** **וא"כ הרי צריך בגירות ב' פעולות הסרת הכותיות והעשותו ישראל וזהו שפועלים המילה והטבילה**, כי הסרת הערלה מסרת תיעוב הכותיות, והטבילה נותנת קדושה כנודע ומקדשתו להיותו ישראל, ולכן המילה קודמת לטבילה... וכעת מצאתי ממש כדברי בשו"ת רדב"ז ח"ג סי' תתקי"ז ע"ש שכו' דמילה וטבילה דגר המילה מוציאתו מטומאת עכו"ם והטבילה מכניסתו לכלל ישראל, וכ"ז שמל ולא טבל יצא מכלל עכו"ם ומצוה להחיותו, ואין מגעו בין טמא, ולכלל ישראל לא בא עד שיטבול עכ"ל. ואמרת שישו בני מיני שישו.

אפשר שנחלקו הראשונים בהלכה זו. הטור (יורה דעה רסח) מביא דעות שונות ברוצה להתגייר אך כבר נימול, שאין לו תקנה, שיטיפו דם ברית, או לחלק בין מצב טבעי (שנולד מהול, שאז מספיקה טבילה) למצב לא טבעי (שנימול בידי אדם, שצריך הטפת דם):

גר מעובד כוכבים שבא להתגייר אינו גר עד שימול ויטבול

היה נימול, כתב ר"ח שאין לו תקנה, אבל בניו נימולים ונכנסין בקהל זהא אגיי בטבילה וכגר חשוב להכשיר זרעו אבל לא הוא.

ובעל הלכות²² כתב שיש לו תקנה שמטיפין ממנו דם ברית.

ובעל העיטור כתב שאם נולד מהול א"צ להטיף ממנו דם ברית אלא בטבילה לחוד סגי כאשה.

ואם לא נולד מהול אלא שלא נימול לשם גירות כגון ערבי מהול צריך להטיף ממנו דם ברית.

וא"א הרא"ש ז"ל לא חילק, אלא בכל ענין צריך להטיף ממנו דם ברית [כבעל ההלכות].

מצינו באמהות, שטבלו ולא מלו; **וחכמים אומרים: טבל ולא מל, מל ולא טבל - אין גר, עד שימול ויטבול**. להלכה נפסק כרבנן. דברי גיליוני השי"ס אינם אליבא דרבי יהושע אלא אליבא דרבנן ולהלכה.²² מובא בתוספות ד"ה 'דברי יוסי', יבמות מ"ו ע"ב.

לדעת הב"ח במקום, לרבנו חננאל הרוצה להתגייר, וטבל ולא מל, נחשב כיהודי (!). אמנם פסול לבוא בקהל, אך צאצאיו יהודים הם לכל דבר:

כלומר יש להם תקנה במילה בלא טבילה **כיון דאביהם גר צדק הוא לכל דבר** אלא שאסור בישראלית אבל בניו נימולין ונכשרין בלא טבילה

כלומר לרבנו חננאל טבל ולא מל (מסיבה רפואית) מהווה מצב ביניים, בו יצא מכלל גוי אך להיכנס בקהל ישראל לא יכול.

ליבון שאין ניצוצות נתזין ממנו, יצא מכלל ליבון ולכלל הגעלה לא בא

גם המהרי"ט בשאלתו האם ליבון כלי להכשירו, מחייב שיהיו ניצוצות ניתזין ממנו כלשון הגמרא²³ או לא, כותב (שו"ת ופסקי מהרי"ט החדשים סימן א):

הנה על הכלים שמצפין אותם בבדיל ע"י האור, נפל מחלוקת בין גדולי הדור שלפנינו, שמהר"א מזרחי ז"ל [הרא"ם] כתב שאין צריכים אח"כ להגעילם. ולא הודו לו כל סיעתו, שהחכמים שבזמנו הכריזו בקהלותיהם שיגעילם... וכן ראיתי שנוהגים בא"י מימות הרבנים וכל רבותי כן מורים ובא"י ובכל סוריה ומצרים.... **וני"ל שיצאו מכלל ליבון ולכלל הגעלה לא באו.** שהליבון לא מתורת הפלטה הוא אלא שהאש שורף את החמץ בכל מקום שהוא, וכל שלא הגיע לשיעור שיהיו ניצוצות ניתזין ממנו אינו מכלהו. ואף על פי שאותו חימום יהיה גדול מחמימותו של הגעלה מ"מ אינו יוצא מידי דופיו אם לא ע"י המים שמפעפעין אותו ומוציאין אותו לחוץ... הילכך לא סגי בלא ליבון גמור.

חידושו של המהרי"ט שליבון ללא ניצוצות ניתזין, אכן מחמם את הכלי יותר מהגעלה במים ורתחין, אך אינו נחשב כמפליט את הבלוע, שכן רק מים מפליטים או ליבון השורף ומכלה את הבלוע. ליבון ללא ניצוצות אינו נחשב כמפליט במים ואינו מספיק בכדי לשרוף את הבלוע. יצא מכלל הגעלה אך לכלל ליבון לא הגיע.

²³ בבלי עבודה זרה (ע"ו ע"א): "ועד כמה מלבנן? אמר רבי מני: עד שתשיר קליפתן", ובירושלמי שם (פ"ה ה"ט"ו): "והליבון צריך שיהו ניצוצות מנתזין ממנה". כתבו הראשונים, שהשיעורים דומים (מאמר חמץ לרשב"ץ, אות סג): "ולבון אמרינן בגמרא בפרק בתרא דעבודה זרה. מלבנן עד שתשיר קליפתן. ובירושלמי בשלהי עבודה זרה הלבון ניצוצות מנתזין ממנו. וקרובין אלו השיעורין להיות שוין". וכן פוסק השולחן ערוך אורח חיים תנא, ד.

חתם סופר, חצי עבד יצא מכלל עבד ולכלל בן חורין לא בא

בתקופת האחרונים, ובעיקר מהמאה ה-18, מצאנו שימוש הולך וגובר בתבנית חשיבה זו, כדוגמת החתם סופר (גיטין מ"א ע"א): "ולפי עניות דעתי מן התורה כל חצי עבד יצא מכלל עבד ולכלל בן חורין לא בא" (חצי עבד הוא עבד כנעני שבבעלות שני שותפים, שהאחד שחררו).

החתם סופר משתמש בביטוי זה במקרה נוסף, אך רק כביטוי לשון. יהודי הנודר שלא ליהנות מערלים, מותר בערלי ישראל ואסור בערלי עכו"ם, אבל אם נדר שיהנה רק למולים, אסור בערלי ישראל ומותר במולי עובדי כוכבים (נדרים ל"א ע"ב). רש"י מסביר שערלי ישראל הם שמתו אחיו מחמת המילה, ומצד פיקוח נפש אסור לו למול. אולם הבית יוסף (טור יורה דעה ב) מסביר שמדובר במומר לערלות (יהודי שמקיים כל המצוות אך מסרב למול (מומר לערלות) דינו כמומר לעבירה אחת²⁴). המשנה למלך טוען שגם רש"י מודה לבי"י שמומר לערלות אינו בכלל נדרו. ועל זה כותב החתם סופר (נדרים שם): "ולפי זה מומר לערלות יצא מכלל מהול (שאם נדר לא ליהנות אלא ממולים, אסור) ולכלל ערל לא בא (שאם נדר שלא ליהנות מערלים - מותר ליהנות ממנו)".

מומר יצא מכלל ישראל ולכלל נכרי לא בא

הרב דב בעריש וידנפלד (האדמו"ר מטשעבין), תוך כדי משא ומתן האם הקונה כלים חדשים מיהודי מחלל שבת או ישראל מומר שנשתמד (דובב מישרים א, סה), מחדש שמומר הוא בגדר חדש, יצא מכלל ישראל למרות שלכלל גוי לא הגיע:

עוד נ"ל דאפילו אם נימא דמומר יצא מכלל ישראל, מ"מ בכלל עכו"ם אינו כיון דנולד מזרע ישראל, וממילא אין הכלים הנקנים ממנו צריכין טבילה. וכן נראה משו"ת הרשב"א [ח"א סי' קצ"ד] מובא ברמ"א ז"ל יו"ד סי' שע"ב [סי"ב] דקבר של מומר מטמא כשל ישראל... ומאז אמרתי עפ"ד הרדב"ז הנודע בח"ג תתק"יז דמל ולא טבל יצא מכלל נכרי רק לכלל ישראל לא בא... וכן י"ל במומר דאפילו אם נימא דיצא מכלל ישראל מ"מ בכלל עכו"ם לא חשיב כיון שנולד מזרע ישראל, ועל כן שפיר הוי בכלל אדם ומטמא באוהל כישראל, וא"כ לענין טבילת כלים דהוא משום שיצאו מטומאת עכו"ם ונכנסו לקדושת ישראל, וכיון דמומר לא חשיב בכלל עכו"ם רק דאינו בכלל ישראל, על כן הכלים הנקנים ממנו לא יצאו מרשות עכו"ם ושפיר אינן צריכין טבילה.

²⁴ חולין ד' ע"ב-ה' ע"א, שולחן ערוך יורה דעה ב, ז.

דברים כדוגמת אלו מופיעים גם באבני נזר (שו"ת יורה דעה קט):

שאלה. הקונה כלי תשמיש מן המומר צריכין טבילה או לא. וכן אם מותר לשאול כלים אצל המומר שקנאם המומר מגוי ולא הטבילם. מי נימא דמומר דינו כגוי והקונה ממנו צריכין טבילה. ממילא השואל ממנו דינו כדין השואל מן הגוי שא"צ טבילה. או דילמא שדינו כישראל והקונה ממנו א"צ טבילה. וכלים שקנאם מומר מנכרי נתחייבו בידו טבילה והשואל ממנו אסור להשתמש בהם בלא טבילה: תשובה. הנה המומר קי"ל דיש בו שני הדינים דינו כישראל דאי קדיש בת ישראל קידושיו קידושין. וכן בכמה דברים אף על פי שחטא ישראל הוא. ודינו כגוי דהבא על המומרת קנאים פוגעים בו [עיי' תרוה"ד רי"ט רכ"ג] וכן לכמה דברים. כללו של דבר דנין אותו לכל הדברים להחמיר ולא מטעם ספק אלא שהוא גוי מחמת מעשיו וישראל מתולדתו על כן יש בו חומרי זה זה. על כן בנידון דידן הקונה כלים ממנו חייבים בטבילה. ומכל מקום כלים שקנה הוא מגוי אינם צריכים טבילה ואף שדינו כישראל גם כן. מכל מקום לא שייך בהם טבילה דהוי כטובל ושרץ בידו כיון שעדיין הם ביד גוי...

גם האבני נזר למד שמומר הרי הוא במצב ביניים, לא מספק ולחומרא, אלא מכיוון שבאמת הרי הוא במצב ביניים בין היהודי לגוי.

חולה בדיכאון יצא מכלל שוטה ולכלל פתי לא בא

שוטה אין לו קידושין לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים.²⁵ אבל פתי (שדעתו צלולה אף על פי שהיא דלה וקלושה) חוששין לקידושיו.²⁶ לגבי אדם השרוי בדיכאון עמוק²⁷ דנו הפוסקים מה דינו.²⁸ בעל ערוך השולחן כותב (אבן העזר קכא, יג):

בעלי המרה השחורה שאין עושין כלום דברים של שגעון רק יושבין בעצבות ורחוקים מחבורת אנשים ואין מבקשין לאכול וכשנותנים להם לאכול אוכלין ואין מתחילין לדבר וכששואלין אותן עונין מעט דברים ואין מדברים דברים של שגעון יש להתיישב אם דינם כשוטה אם לאו ולפי הסברא אין בזה סימני שטות אלא מחלת העצבות בלבד ותלוי בראיית עיני הב"ד להבין דרכו ועלילותיו.

²⁵ טור אבן העזר מד; שולחן ערוך אבן העזר מד, ב.

²⁶ רמ"א שם.

²⁷ כדברי הרמב"ם בפירוש למסכת שבת ב, ה: "רוח רעה, קורין לכל מיני 'אלמאלנכיליאת' [=מלנכוליה], ויש מהן מין שהחולה בורח ויוצא מגדרו כשרואה אור או כשהוא נמצא בין בני אדם, וימצא נחת רוח ותשקוט נפשו בחושך ובבדידות ובמקומות השוממין".

²⁸ ראה אנציקלופדיה הלכתית-רפואית, ערך שוטה, המביא סיכום השיטות והדעות.

הרב משה יהודה ליב זילברברג²⁹ דן באדם החולה במרה שחורה, האם קידושו או גירושו מועילים (שו"ת זית רענן כרך א, אבן העזר ג, ט):

בנדון ר' מיכל כהן שקידש אשה בעת שהלך שובב והוחזק לפתי, ובשעת גירושו ראינו בו איזה סימני פקחות יותר מאשר היה כל זמן שדר איתה, ולאחר הגירושו הלך בדרך שובב כמקדם.

מתחילה עלה על דעתי כפי הנשמע מאנשים המכירים אותו שכל דבריו והלוכו הוא כדרך בעלי מרה שחורה, ואין זה בכלל שוטה... ואף דאם נאמר דאינו מבין בשום דבר על בוריו והוא על דרך הפתאים ביותר... הלא החילוק בין פתי לשוטה מבואר היטב בתבואות שור סימן א' ס"ק נ"א **דשוטה הוא בנשתנה דעתו מחמת חולי או רוח רעה, והפתי הוא דעתו קלישתא דמעיקרא מתולדתו**... ואם כן ר' מיכל זה שמתולדתו איתחזק במעשה פתיות כאלה, אינו בכלל שוטה, רק בשם פתי יכונה....

הכא נמי באיש אשר ידענו שלא נטרפה דעתו מחמת חולי ולא מחמת רוח רעה, שכבר יצא מכלל שוטה, ולכלל פתי לא בא, כיון דמסברו ליה וסבור.

הגדרת ה'זית רענן' דומה לתבנית המחשבה שלנו: אדם החולה במרה שחורה יצא מכלל שוטה (שאינו מעשיו בעלי משמעות) אך לכלל פתי לא הגיע (שיחשבו מעשיו כבעלי משמעות), אך כאן מדובר במצב בו ההגדרות אינם חופפות, ויש שטח ביניים.

נוגע בעדות יצא מכלל עד ולתורת בעל דין לא בא

הרב יוסף שאול נתנזון משתמש אף הוא בתבנית זו במקומות שונים: כידוע אדם שיש לו הנאה מעדות, אינו יכול להעיד עליה³⁰ (נוגע בעדות). בטעמו נחלקו האחרונים. יש הלומדים שהוא משום חשש שישקר,³¹ ויש משום שאדם קרוב אצל עצמו ופסול מגזירת הכתוב של 'קרוב'.³² הרב נתנזון (שו"ת שואל ומשיב מהדורה קמא ב, קמד) הגדיר פסול 'נוגע' בצורה שונה: "וכל שפסול לעדות מתורת נוגע אם כן יצא מכלל עד ולתורת בעל דין לא בא".

²⁹ 1865-1794. שימש ברבנות בכמה קהילות בפולין, ראב"ד בירושלים לצידם של הרב שמואל סלנט והרב מאיר אורבך. ממקמי ישיבת 'עץ חיים'.

³⁰ בבלי בבא בתרא מ"ג ע"א, שולחן ערוך חושן משפט לו.

³¹ ש"ך וטי"ז חושן משפט לו, ס"ק א.

³² הלבוש (עיר שושן) שהובא בש"ך וטי"ז חושן משפט לו, ס"ק א. קרוב פסול מגזירת הכתוב - בבא בתרא קני"א ע"א.

בעל דין, אינו יכול להעיד שנחשב כמעיד על עצמו.³³ לדברי 'השואל ומשיב' נוגע אינו ממש בעל דין אך נמצא במצב ביניים ביניהם: יצא מכלל הראשון ולכלל השני לא יצא. הרב נתנון מביא לשון זו במקומות נוספים.³⁴

צפנת פענח - אדם שנשחט יצא מכלל חי ולגדר מת לא הגיע

גם הרוגצ'ובר משתמש בתבנית זו במקומות שונים. הבבלי בשני מקומות מביא שאדם שנשחטו שני סימניו (קנה וושט) נחשב כחי-גוסס ויכול לכתוב גט לאשתו לפטרה מהחליצה (יבמות ק"כ ע"ב, גיטין ע' ע"ב):

האמר רב יהודה אמר שמואל: שחט בו שנים או רוב שנים, ורמז ואמר כתבו גט לאשתי - הרי אלו יכתבו ויתנו.

אולם הרמב"ם (גירושין פ"ב הי"ג) לא מביא את דברי שמואל ככתבם. הוא מחשיב את הנשחט **רוב שניים כחי**, אך משמע שמי שנשחטו **כל שני סימניו** - לא נחשב כחי:

מי שנפלו בו מכות רעות שאי אפשר שיחיה מהן, אפילו נשחט בו רוב שני הסימנין ורמז ואמר כתבו גט לאשתי הרי אלו יכתבו ויתנו שהרי עתה חי הוא אף על פי שסופו למות.

לעומת זאת בבהמה הרמב"ם (ערכין וחרמין פ"ה הי"ג) מביא את שתי הלשונות:

שחט בה שנים או רוב שנים ועדיין היא מפרכסת **הרי היא כחיה לכל דבריה** ונערכת והרי היא בכלל והעמיד והעריך עד שתמות.

הצפנת פענח (תניינא הלכות יסודי התורה פ"ו ה"ב) מסביר שלשיטת הרמב"ם - נשחטו כל שני סימניו יצא מכלל חי ולכלל מת לא הגיע: יצא מכלל חי ואינו יכול לתת גט לאשתו, ולכלל מת לא הגיע שאשתו עדיין אגודא בו ונחשבת כאשת איש:

והטעם יש לומר דס"ל לרבינו **אדם שחט בו שנים יצא מכלל חיים ולכלל מת לא בא**, וכמו דס"ל לחזקיה בחולין שם ואם כן אף דעדיין כל האישות קיים

³³ עיין חידושי הרב שמואל רוזובסקי על בבא בתרא כג, ב, המסביר פסול 'נוגע' משום שהוא בעל דין, ותולה זאת במחלוקת ראשונים.

³⁴ שו"ת שואל ומשיב מהדורה תניינא א, טז (לעניין ליבון ללא ניצוצות ניתזין. וכבר הובא לעייל בשם המהר"י"ט); שו"ת שואל ומשיב מהדורה שתי תאה סימן מ (חמץ של ישראל שהיה ברשות הגוי ואיבדו, ומצאו אחרי פסח, האם שייך לקנוס. ובלשונו: "דכל דאבדו, יצא מכלל חמץ של נכרים ולכלל חמץ של ישראל לא בא").

מכל מקום יש לומר לטעם דרש"י כתו' הנ"ל אי אפשר ליתן גט ועי' תוס' עירובין ד"ד וסוטה דכ"ז דאדם זוטר חיות' מבהמה...

בהמה שחיותה גדולה משל האיש, גם בשחט בה שני סימנים עדיין נחשבת כחיה, עד שתמות.

הרוצ'ובר משתמש בתבנית זו במקומות נוספים.³⁵

מומיה יצאה מכלל בשר ולידי רקב לא בא

גם בדורות האחרונים מצאנו כמה שהשתמשו בצורת חשיבה זו, כדוגמת הרב ווינברג (שו"ת שרידי אש א, קפא) הדן אם מומיה מטמאת טומאת מת:

ובהגהות חשק שלמה למס' אהלות נו"נ בענין המומיא ובענין נושאי ארון של יוסף בסוכה כ"ה, שהיו טמאים אף על גב שיוסף נחנט ונתיבש, ומסיק שם שהיה מטמא משום רקב דנתיבש לא גרע מרקב...

ולא ידענא אמאי פשיטא ליה דיבש לא גרע מרקב, שהרי בוודאי יש לומר שמי"ש הגמ' בנדה נו"ו לר"י דיבש מטמא טומאת רקב, היינו אם הרקיב, אבל אם לא הרקיב יצא מכלל בשר ולידי רקב לא בא... ומכל שכן ביוסף, שלא שלט בו רקבון לא שלט בו טומאת רקב, וטומאת יוסף היתה משום שמת שלם ושלדו קימת ולא נתבלבלה צורתו.

יצא מידי מוחזק בתולעים אך לא בא לידי נקיות, גדר מיעוט המצוי

הרב דב לנדאו³⁶ דן לעניין עלי ירקות שגדלו בחממה (חסלט) מהו מיעוט המצוי.³⁷ הלכה פסוקה שאין חוששין לספק אלא כשדוע כשהתלעו, אולם אם ידוע שמתלעים חייב לבדוק כולם.³⁸

תוך כדי מאמרו הוא מביא את דברי הרב משה ויא לגבי חסה ללא תולעים: "הניסיון מראה שהירק יצא מכלל מוחזק בתולעים, אבל לכלל מוחזק לנקי (ניקיון 100%) לא הגיע, היות וסגירת החממה אינה הרמטית, ולעיתים עלולים לחדור חרקים בודדים דרך נקבי הרשת". בשאלה מהו מיעוט המצוי להצריך בדיקה, הוא מביא כמה דעות בפוסקים.

³⁵ צפנת פענח הלכות תרומות פ"א הי"ג (לגבי מפרכסת, שהובא לעייל); צפנת פענח תניינא הלכות עבודה זרה פ"ד הי"ד (לגבי עבד שיצא מכלל גוי ולכלל ישראל לא הגיע, הובא לעייל בדברי רב חסדא).

³⁶ מחסידי גור ומרבני ועדת מהדרין בתנובה. מתגורר בהר נוף. בעברו שימש כרב מחלקת הכשרות והיבוא ברבנות הראשית, וראש מערכת הכשרות בד"ץ חתם סופר, בני ברק.

³⁷ היתר עלי ירקות המוחזקים ללא תולעים, הרב דב לנדאו, בית הלל לח, תשס"ט, ס-סה.

³⁸ רשב"א חולין סז, שו"ת הרשב"א א, רעד.

שימוש בתבנית חשיבה זו לפתרון בעיות נוספות

תבנית חשיבה זו אפשרית לשימוש בתחומים רבים, כדוגמת השאלה האם גוי שאינו עובד עבודה זרה יצא מכלל 'גוי' וכל ההלכות המרחיקות אותו, למרות שלא נכנס לגדר יהודי;³⁹ כדוגמת מה דינו של אדם המשנה את מינו האם יצא מכלל הראשון אך לגדר המין השני לא הגיעו;⁴⁰ האם עבר הירדן⁴¹ וסוריא⁴² יצאו מכלל חוץ לארץ אך לכלל ארץ ישראל לא באו; וכדוגמת אלישע בן אבויה שהמדרש (חגיגה ט"ו ע"ב) מתאר שכביכול בשמים לא ידעו מה לעשות עימו:

כי נח נפשיה דאחר אמרי⁴³: לא מידן לידייניה, ולא לעלמא דאתי ליתי. לא מידן לידייניה - משום דעסק באורייתא, ולא לעלמא דאתי ליתי - משום דחטא.

יצא מכלל דין גהינום אל לא בא לכלל העולם הבא.

סיכום

ראינו כיצד תבנית חשיבה של שני אמוראים (רב חסדא וחזקיה) השפיעה לאורך השנים על ראשונים ואחרונים בסוגיות שונות. לפעמים בשימוש במטבע הלשון (יצא מכלל הראשון ולכלל השני לא בא), לפעמים כתיאור מצב כאשר יש פער בין שתי הגדרות (כדוגמת פלגס, יונים שהצהיבו כנפיהם) ובמקרים המיוחדים כאשר אין כל פער בין ההגדרות, ובכל זאת חידשו חכמים במשך הדורות מצב ביניים עם הגדרות הלכתיות.

³⁹ וכדברי הרב דוד שלמה שפירא מארה"ב (1989-1909): "מנקודת הראות של הסבלנות יכולים ומוכרחים אנו לקבל את העיקרון שכל זמן שהגויים מתנהגים כהוגן, אף שהם משתפים ואמנותים רחוקה מאמנותנו, מכל מקום בזה כבר יצאו מכלל גויים ונכנסו לכלל בני נח או גרי תושב, וכל ההגבלות והחומרות נגד הגויים אינן מכוונות נגדם" (תרגום ועיבוד של הרב עידו פכטר, שבתון (עלון שבת) עקב, תשפ"ב. ובדומה למאירי הכותב במקומות רבים בספריו שהגויים בתקופתו (הנוצרים): "גדורים בדרכי הדתות", ואינם בגדר עובדי עבודה זרה (אחד מהמקומות הידועים הוא בבבא קמא קי"ג ע"ב). ראה גם הרב מיכאל אברהם, האם יש עבודה זרה 'נאורה'! על היחס לגויים ועל שינויים בהלכה, אקדמות 2007, שלדעתו גישת המאירי שנחשבים הנוצרים כעובדי עבודה זרה "נאורה".

⁴⁰ עיין שו"ת ציץ אליעזר י, כה פרק כו, הדין לגבי מילה, צורך בגט אם הייתה/היה נשואה/נשוי, ברכת 'שלא עשני' ועוד. ולדעתו גבר המשנה את מינו, אשתו הותרה, "דאשת רעהו אסורה - ולא אשת אשה", ויש לומר שאף על פי שהגבר אינו אשה ממש, מכל מקום יצא מכלל גבר גם אם לא בא לכלל אשה.
⁴¹ ראה באריכות בשו"ת התשב"ץ ח"ג, קצח-רא; רמב"ן במדבר כא, כא; אור החיים, במדבר לב, ז; רדב"ז על הרמב"ם תרומות פ"א ה"א ("למדנו דעבר הירדן נקרא ארץ ישראל וחייבת מן התורה"); ברכי יוסף אורח חיים תפט ס"ק ג (מחלוקת אחרונים).

⁴² עיין הרב סולובייצ'יק (שעורי הרב גיטין ח ע"א): והנראה שבאמת סוריא אין לה דין ארץ העמים ולכן אינה בכלל גזרת טומאת ארץ העמים. ובהערה 185 שם: צ"ע בטעם החילוק שלענין המוכר עבדו יש לסוריא דין חוץ לארץ שיצא לחירות ולענין טומאת אוירה יש לסוריא דין ארץ ישראל. ולכאורה יש לבאר שטומאת אוירה דין דרבנן הוא ולענין דין דרבנן נתנו לסוריא דין ארץ ישראל".

⁴³ ברקיע. הרב אברהם מן ההר, שם.